Opole, dn. 24.06.2024 r.

dr hab. inż. Katarzyna Hys Profesor Uczelni
Wydział Inżynierii Produkcji i Logistyki
Politechnika Opolska

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgra inż. Bartosza Orła
nt.: *Raportowanie społecznej odpowiedzialności biznesu w kontekście zjawiska greenwashingu*

napisanej pod kierunkiem naukowym prof. dra hab. inż. Radosława Wolniaka

1. Uwagi ogólne

Podstawę formalną do przygotowania recenzji stanowi pismo z dnia 8 maja 2024 r., sporządzone przez Przewodniczącą Rady Dyscypliny Nauki o Zarządzaniu i Jakości Politechniki Śląskiej dr hab. inż. Lillę Knop, prof. PŚ, powierzające mi pełnienie funkcji recenzenta rozprawy doktorskiej mgra inż. Bartosza Orła nt.: *Raportowanie społecznej odpowiedzialności biznesu w kontekście zjawiska greenwashingu,* napisanej pod kierunkiem naukowym prof. dra hab. inż. Radosława Wolniaka.

Recenzowana praca doktorska mieści się w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości. Celem sporządzonej opinii jest stwierdzenie czy rozprawa, napisana przez mgra inż. Bartosza Orła, spełnia warunki i wymagania niezbędne do nadania stopnia doktora określone w ustawie – *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* z dnia 20 lipca 2018 r., Art. 187 ust. 1, 2 (Dz. U. z 2023 r. poz. 742, z późn. zm.).

W nawiązaniu do powyższego, w niniejszej recenzji dokonano oceny fundamentalnych aspektów rozprawy doktorskiej w szczególności w zakresie:

- tytułu rozprawy doktorskiej stanowiącej podstawę ubiegania się w aktualnym postępowaniu o nadanie stopnia doktora,
- oceny układu rozprawy doktorskiej, w tym informacje o jej poszczególnych częściach składowych,
- oceny zastosowanego piśmiennictwa w ramach rozprawy doktorskiej,
- wskazania oraz oceny celu pracy kandydata,
- wskazania oraz oceny zastosowanych metod badawczych,
- oceny części rozprawy doktorskiej dotyczącej omówienia wyników badań,
- informacji dotyczących praktycznego zastosowania uzyskanych wyników badań,
- oceny w zakresie oryginalności rozwiązania problemu naukowego,
- oceny poziomu ogólnej wiedzy teoretycznej kandydata w dyscyplinie oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Dodatkowo, w części końcowej recenzji, sformułowano ogólne uwagi do pracy, zalecenia oraz pytania skierowane do Kandydata. Recenzję zakończono konkluzją kwalifikacyjną.

2. Ocena podjętej tematyki pracy oraz sformułowanego tytułu rozprawy

Podjęta tematyka rozprawy koncentruje się wokół zagadnienia raportowania działalności przedsiębiorstw w kontekście odpowiedzialności społecznej, ze szczególnym uwzględnieniem *greenwashingu*. Należy zauważyć, że koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR) na stałe wpisała się w ekosystem współczesnych społeczności. Mimo, że koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu zapowiada ważną społecznie ideę nowo pojmowanego porządku świata – skoncentrowanego na dążeniu do zrównoważonego rozwoju – tworzy ramy dla redefinicji fundamentalnych wartości współczesnego świata, to niestety – niezmiennie towarzyszy jej wiele patologicznych zachowań (w tym strategia *greenwashingu)*, które dezawuują, lub też unicestwiają pierwotny zamysł jej twórców.

Mimo, iż koncepcja CSR zwyczajowo, ze względu na skalę oddziaływania, kojarzona jest przede wszystkim z aktywnością organizacji na rzecz swoich interesariuszy, to Autor pracy przekazanej mi do recenzji, zastosował oryginalne podejście – dokonał bowiem oceny *greenwashingu* z perspektywy pracowników tych przedsiębiorstw, jak i ich klientów. Co w efekcie stanowi oryginalny sposób podejścia do prowadzonych badań i wprowadza element novum z perspektywy ujęcia ww. problematyki.

W ujęciu holistycznym, w nawiązaniu do koncepcji zrównoważonego rozwoju – aktywność pracowników w ramach CSR przejawia się m.in. w działaniu na rzecz zmiany wzorców konsumpcji, jak i produkcji poprzez powszechną ewolucję świadomości całych społeczeństw w obszarach m.in. takich, jak: ład organizacyjny, prawa człowieka, stosunki pracy, środowisko, sprawiedliwe praktyki rynkowe, relacje z konsumentami oraz zaangażowanie społeczne. Aktywność przedsiębiorstw realizowana jest z różną intensywnością w ramach wymienionych obszarów i uwarunkowana jest wieloma czynnikami m.in. ekonomicznymi, socjo-kulturowymi, techniczno-technologicznymi, czy też prawno-politycznymi. Niemniej jednak, kluczową kwestią jest intencja działań podejmowanych przez pracowników przedsiębiorstw społecznie odpowiedzialnych. Kandydat, dostrzegając zjawisko *greenwashingu* polegającego m.in. na stosowaniu przez decydentów polityki podejmowania pozornych działań, w ramach obszarów związanych ze społeczną odpowiedzialnością (głównie w obszarze ekologii), w celu osiągania korzyści (poza)ekonomicznych, tym samym, w rozprawie doktorskiej podjął się tematyki, którą uważam za aktualną, ważną i jednocześnie nadal niewystarczająco rozpoznaną na gruncie teoretycznym oraz empirycznym w naukach o zarządzaniu i jakości. Jednocześnie temat rozprawy oraz jego opracowanie daje szansę zmniejszenia luki poznawczej w badanym zakresie.

W związku z powyższym uważam, że wybór tematyki rozprawy przez Kandydata należy uznać za trafny, a prowadzone badania – za potrzebne zamierzenie badawcze.

3. Ocena układu rozprawy doktorskiej, w tym zawartości merytorycznej poszczególnych rozdziałów – spostrzeżenia i uwagi polemiczne

3.1. Ocena układu rozprawy doktorskiej

Recenzowana rozprawa zawiera 378 stron, które zostały podzielone pomiędzy 9 rozdziałów, spis literatury, spis rysunków oraz tabel. Analiza spisu treści oraz zawartość merytorycznej poszczególnych rozdziałów wskazuje na kilka usterek takiego rozwiązania.

Do jednej z nich należy układ rozprawy doktorskiej. Kandydat nie zastosował klasycznej struktury dysertacji, a ponadto przyjęte oznaczenia rozdziałów są mylące. Autor oznaczył punktem *Wprowadzenie* (1) oraz *Podsumowanie i wnioski* (9) – te części rozprawy zwyczajowo nie są wyróżniane dodatkowym numerem w spisie treści, ponieważ ich rola w pracy jest inna niż rozdziałów tematycznych. Tym samym, nie jestem przekonana do tak przyjętej logiki zapisu.

Kolejna usterka dotyczy ogromnej dysproporcji pomiędzy częścią teoretyczną a empiryczną pracy. B. Orzeł przeznaczył, jak wynika z zapisów wskazanych w spisie treści (2 strony) na: wprowadzenie (2 strony), treści metodyczne (6 stron), rozważania teoretyczne (29 stron), aspekty empiryczne (286 stron), podsumowanie i wnioski (12 stron) oraz spis literatury, spis rysunków i tabel (39 stron). Taki układ treści ma oczywiście swoje konsekwencje w ocenie zawartości poszczególnych części rozprawy.

Kontynuując wątek struktury rozprawy, chciałabym w szczególności odnieść się do zawartości rozdziału trzeciego, czwartego i szóstego (odpowiednio: *Społeczna odpowiedzialność biznesu w świetle literatury*; *Społeczna odpowiedzialność biznesu – łańcuch wartości niefinansowej przedsiębiorstwa oraz Rozwój raportowania społecznej odpowiedzialności biznesu w Polsce i na świecie*), których treści po przemodelowaniu mogłyby tworzyć wspólny rozdział. Dotyczą bowiem szeroko pojętej teorii społecznej odpowiedzialności, a uporządkowanie rozważań teoretycznych wpłynęłoby pozytywnie na ogólny odbiór treści w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu. Podobnie, rozdzielenie rozdziałów siódmego i ósmego (odpowiednio: *Badania empiryczne* i *Wyniki badania ankietowego przeprowadzonego wśród klientów przedsiębiorstw społecznie odpowiedzialnych*) Kandydat mógłby przemyśleć. Zwracam uwagę Autorowi, że zarówno treści rozdziału siódmego, jak i ósmego zawierają wyniki badań empirycznych, a zatem nazwy rozdziałów nie zostały najlepiej przemyślane.

Natomiast przygotowane spisy są właściwe dla rozprawy, niemniej jednak zawierają usterki dotyczące formatowania, o których odniosę się w następnych punktach niniejszej recenzji.

Nie mogę niestety także nie zauważyć, że w rozprawie przekazanej mi do recenzji, brakuje elementów takich, jak: streszczenie w języku polskim, streszczenie w języku angielskim oraz załączników (m. in. kwestionariuszy ankiety). Uważam to za istotne uchybienie formalne, które nie powinno byłoby mieć miejsca.

Podsumowując wypowiedź dotyczącą oceny struktury rozprawy doktorskiej stwierdzam, że uporządkowanie spisu treści według podanych sugestii z pewnością korzystnie wpłynęłoby na odbiór prezentowanych treści.

3.2. Ocena zawartości merytorycznej poszczególnych rozdziałów – spostrzeżenia i uwagi polemiczne

Na wstępie niniejszej części recenzji muszę zauważyć, że styl wypowiedzi mgra inż. B. Orła, jest nieco chaotyczny, rozproszony i wykazuje tendencję do uproszczania kwestii, które wymagają precyzji – co niestety nie jest korzystne dla dysertacji.

Wprowadzenie rozprawy doktorskiej przypomina raczej streszczenie, gdyż Kandydat w lakoniczny sposób odnosi się ogólnie do kwestii przesłanek podjęcia badań przeprowadzonych i opisanych w ramach wykonanej rozprawy doktorskiej.

Podobnie, zastrzeżenia kieruję do treści rozdziału metodycznego (rozdział 1), w szczególności m. in. do opisu metodyki badań, doboru próby, charakterystyki oryginalnego narzędzia badawczego (tj. kwestionariusza ankiety), walidacji narzędzia. Nadmieniam, że mimo dedykowanego rozdziału metodycznego – Autor dokonuje opisu metodyki w sposób rozproszony. Odniesienia do kwestii metodycznych i szczegółowe wyjaśnienia znajdują się także m. in. w rozdziale siódmym i ósmym (zob. s. 185 i nast.). Pozostałe szczegóły zostaną przekazane w dalszej części recenzji.

Dokonując oceny treści rozdziałów zwierających odniesienia teoretyczne zauważam, że zostały potraktowane przez Kandydata lakonicznie (rozdziały 3-6). Autor odnosi się do wielu kluczowych wątków, w tym m.in. idei społecznej odpowiedzialności biznesu, koncepcji *greenwashingu* oraz kwestii raportowania działalności przedsiębiorstw społecznie odpowiedzialnych. Ponadto B. Orzeł w intersujący sposób podnosi kwestię analizy bibliometrycznej – stosownej z punktu widzenia celu pracy. Niemniej jednak, w mojej ocenie została ona przeprowadzona powierzchownie i wymaga odniesienia do celów pracy. W szczególności brakuje systematycznego przeglądu literatury przedmiotu dla pojęcia *koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu* oraz *greenwashingu*, którego treści odnoszą się do fundamentalnych, z perspektywy rozpatrywanego problemu naukowego, kwestii. Co prawda Kandydat na stronach 16-17 zaprezentował wybrane definicje ww. pojęć, niemej jednak – w moim odczuciu stanowi to uproszczony przegląd i zdecydowanie powinien zostać poszerzony. Ponadto, brakuje wyraźnej interpretacji oraz klasyfikacji dla pojęć: *strategie, formy i typy* praktyk biznesowych wykorzystujących *greenwashing*. Autor o nich wspomina, jednak nie wprowadza rozróżnienia między nimi w sposób jednoznaczny – dopiero w rozdziałach empirycznych podaje przykłady takich działań, co jest daleko niewystarczające. Niemniej jednak warto zauważyć, że częściowo wspomniane kwestie zostały opisane w publikacjach autora (współautorskich), dlatego przyjmuję takie postępowanie za wystarczające, chociaż w stopniu podstawowym.

Treści rozdziałów empirycznych, tj. siódmego i ósmego, zawierają kluczowe wyniki przeprowadzonych badań przez Autora. B. Orzeł rozdzielił opis rezultatów wyników badań – na dwie części tj. dotyczące pracowników firm oraz klientów przedsiębiorstw społecznie odpowiedzialnych. Takie postępowanie uważam za słuszne. Autor dokonał oceny pracowników oraz klientów:

I. Pod względem tych samych zmiennych tj.:

a) pracownicy

- badanie świadomości zjawiska, strategii, form i typów *greenwashingu* wśród pracowników śląskich organizacji,
- czynniki wpływające na podejmowanie przez przedsiębiorstwa działań o charakterze *greenwashingu*,
- świadomość pojęcia „raportowanie społecznej odpowiedzialności biznesu" wśród pracowników śląskich organizacji oraz znajomość standardów jej raportowania,
- wpływ wybranych cech pracowników na poziom ich wiedzy o greenwashingu i raportowaniu społecznej odpowiedzialności biznesu.

b) klienci:

- badanie znajomości pojęcia, strategii, form i typów zjawiska greenwashingu wśród klientów przedsiębiorstw społecznie odpowiedzialnych,
- czynniki wpływające zdaniem klientów na podejmowanie przez przedsiębiorstwa działań o charakterze *greenwashingu*,
- świadomość pojęcia „raportowanie społecznej odpowiedzialności biznesu" wśród klientów przedsiębiorstw społecznie odpowiedzialnych oraz znajomość standardów jej raportowania,
- wpływ wybranych cech klientów na poziom ich wiedzy o greenwashingu i raportowaniu społecznej odpowiedzialności biznesu.

II. Odmiennych zmiennych:

a) pracownicy:

- wiedza pracowników śląskich organizacji o zagadnieniu „społeczna odpowiedzialność biznesu",
- satysfakcja pracowników z pracy w przedsiębiorstwie społecznie odpowiedzialnym,
- korzyści dla pracowników wynikające z pracy w przedsiębiorstwie społecznie odpowiedzialnym dla wspólnych zmiennych,

b) klienci:

- korzyści dla klientów wynikające z raportowania społecznej odpowiedzialności biznesu i ocena poziomu ich satysfakcji.

Wskazane zakresy badań są intrygujące poznawczo, i jednocześnie dają szansę na wypełnienie luki badawczej. Niemniej jednak, nie mogę nie zauważyć dysproporcji – w przyjętych obszarach badań oraz istotnych niedokładności w stosowanej nomenklaturze (np. *świadomości zjawiska* vs *znajomości pojęcia* – nie stanowią synonimów). Przyjęta przez Doktoranta idea badań generalnie jest możliwa do zaakceptowania, jednak odczuwany jest tutaj niedosyt ze względu na brak wyprowadzenia w wyniku systematycznie przeprowadzonej analizy literatury przedmiotu w sposób transparentny i konsekwentny kluczowych zmiennych oraz ich metodycznego oznaczenia. Ponadto, jak wynika z przyjętych celów pracy – efektem zaprezentowanych rezultatów przeprowadzonych badań empirycznych jest opracowany przez Kandydata model relacji pomiędzy zmiennymi takimi, jak: poziom wiedzy pracowników i klientów przedsiębiorstw społecznie odpowiedzialnych na temat *greenwashingu*, i jego stosowania przez decydentów w raportach nt. społecznej odpowiedzialności (s. 16). Niestety, o ile Autor przeprowadził liczne pomiary (za pomocą oryginalnego kwestionariusza ankiety), obliczenia, wskazał relacje w sposób opisowy (m.in. 185 i nast.), to nie zamieścił wizualizacji schematu tego modelu oraz jego spójnego opisu i interpretacji, co uważam za istotne uchybienie metodyczne.

W *Podsumowaniu i wnioskach*, co istotne Kandydat dokonał odniesienia do głównych aspektów metodycznych, co uważam za niezwykle ważne. Dokonał podsumowania, w tym porównania fundamentalnych rezultatów uzyskanych wyników badań z perspektywy pracowników i klientów firm społecznie odpowiedzialnych w kwestii *greenwashingu* (s. 330 i nast.). Szczególnie intersujące jest zestawienie, w którym to Autor wskazuje na różnice między zależnościami zmiennych wśród badanych grup pracowników i klientów (s. 334-335).

Dysertacja zawiera klasyczne *Podsumowanie i wnioski*, w którym to Autor nawiązuje do celów pracy, hipotez, wyników badań i wskazuje na poczynione ustalenia. Przedstawia także ograniczenia badań oraz dalsze możliwości ich kontynuacji i rozwoju (s. 335). Taki układ oceniam pozytywnie – jako właściwy dla rozpraw doktorskich.

4. Ocena zastosowanego piśmiennictwa w ramach rozprawy doktorskiej

Wykazana w monografii literatura przedmiotu zawiera spis 408 pozycji, co stanowi niemały zbiór publikacji. Autor wykazał publikacje głównie polsko i anglojęzyczne, zarówno klasyczne, jak i współczesne odniesienia do podejmowanej problematyki, co uważam za właściwe dla rozprawy doktorskiej.

Poddaję jednak pod rozwagę Kandydata sposób uporządkowania spisu – Autor zastosował wyłącznie porządek alfabetyczny. W mojej ocenie należałoby rozważyć rozdzielenie publikacji m.in. ze względu na źródło ich pochodzenia, czy też poszczególne kategorie (m. in. wydawnictwa zwarte, akty normatywne, normy, materiały informacyjne i inne materiały, źródła internetowe) – taki zapis przyjmowałby profesjonalną formę.

Ponadto, muszę zauważyć nieprawidłowości w sposobie zapisu niektórych pozycji w bibliografii, co generalnie obniża ocenę z perspektywy staranności jej wykonania i kompletności zapisów. W spisie literatury występują usterki w zapisach m.in. takie, jak: literówki, pominięcia podstawowych danych, czy też brak konsekwencji w zapisach (np. pozycja nr 95, 153, 206 i nast.).

5. Wskazania oraz ocena celu pracy

W swojej pracy Kandydat wskazał na: cel główny pracy, cele poznawcze oraz cele utylitarne (s. 6).

Cel główny został sformułowany jako: „Budowa modelu relacji pomiędzy poziomem wiedzy pracowników i klientów przedsiębiorstw na temat greenwashingu, a ich świadomością odnośnie możliwości wykorzystywania go w raportowaniu społecznej odpowiedzialności biznesu". W mojej ocenie cel ten jest interesujący i wartościowy poznawczo. Brakuje jednak wskazania na przyjęty przez Autora poziom interpretacji dla fundamentalnych definicji takich, jak: wiedza vs świadomość.
W dalszej kolejności Kandydat wskazał na siedem celów poznawczych takich, jak:

- „Zidentyfikowanie istniejących strategii, form i typów praktyk biznesowych wykorzystujących greenwashing.
- Poznanie stosunku pracowników organizacji i klientów do zjawiska greenwashingu.

- Określenie poziomu wiedzy pracowników i klientów odnośnie zjawiska greenwashingu, jego strategii, form i typów praktyk biznesowych wykorzystujących greenwashing.
- Określenie zależności pomiędzy postrzeganiem przez pracowników i klientów przedsiębiorstw społecznie odpowiedzialnych zjawiska greenwashingu, a wiedzą o możliwości wykorzystania go przez przedsiębiorstwa w raportowaniu społecznej odpowiedzialności biznesu.
- Poznanie powodów, dla których organizacje angażują się w działalność proekologiczną i prospołeczną.
- Określenie poziomu satysfakcji z pracy osób zatrudnionych w przedsiębiorstwach społecznie odpowiedzialnych.
- Określenie poziomu zaangażowania pracowników przedsiębiorstw w działania społecznie odpowiedzialne, podejmowane przez ich organizacje." (s. 6).

Generalnie, w mojej ocenie stwierdzenia, które Autor określił mianem „celów poznawczych" zostały błędnie zakwalifikowane. Wymienione cele mają bowiem charakter teoretyczny, metodyczny oraz empiryczny. Kolejną wątpliwość budzi ich struktura – cele te są nieoznaczone, co utrudnia odwołanie do nich w empirycznej części rozprawy oraz we wnioskach końcowych. Ponadto, treści ww. celów są niejednoznaczne i nierównoważne. Co generalnie nie sprzyja transparentności wypowiedzi, prowadzonych rozważań, badań i formułowaniu konstruktywnych wniosków.

Dodatkowo, Kandydat sformułował hipotezy badawcze tj.:

„H1: Poziom wiedzy pracowników i klientów organizacji na temat greenwashingu wpływa na ich świadomość odnośnie wykorzystywania go w raportowaniu społecznej odpowiedzialności biznesu.

H1a: Poziom wiedzy pracowników organizacji na temat greenwashingu wpływa na ich świadomość odnośnie wykorzystywania go w raportowaniu społecznej odpowiedzialności biznesu.

H1b: Poziom wiedzy klientów organizacji na temat greenwashingu wpływa na ich świadomość odnośnie wykorzystywania go w raportowaniu społecznej odpowiedzialności biznesu.

H2: Poziom wiedzy pracowników i klientów na temat raportowania społecznej odpowiedzialności biznesu wpływa na ich poziom wiedzy odnośnie zjawiska greenwashingu.

H2a: Poziom wiedzy pracowników na temat raportowania społecznej odpowiedzialności biznesu wpływa na ich poziom wiedzy odnośnie zjawiska greenwashingu.

H2b: Poziom wiedzy klientów na temat raportowania społecznej odpowiedzialności biznesu wpływa na ich poziom wiedzy odnośnie zjawiska greenwashingu." (s. 7).

Generalnie hipotezy są interesujące. O ile rozumiem intencję Kandydata wyodrębnienia hipotez szczegółowych (H1a, H1b, H2a, H2b) dla hipotez głównych (H1, H2), uważam, że takie postępowanie jest niewłaściwe i niezasadne. Generalnie chodzi tutaj o kwestie zarówno metodyczne, jak i praktyczne. Problematyczna staje się między innymi interpretacja wyników badań dla hipotez H1 i H2 w sytuacji, gdy jedna z hipotez szczegółowych zostałaby sprawdzona pozytywnie (tj. weryfikacja lub konfirmacja), a druga negatywnie (tj. dyskonfirmacja lub falsyfikacja).

Kolejnym problemem jest ponadto brak zdefiniowania, w jaki sposób Kandydat postrzega fundamentalne pojęcia takie, jak *świadomość* oraz *wiedza* pracowników i klientów? Do jakich obszarów społecznej odpowiedzialności biznesu Kandydat ją odnosi? W mojej ocenie zabrakło doprecyzowania podstawowych pojęć, opisu przyjętych założeń, czego skutkiem są dwuznaczności występujące w dalszej części pracy, podejmowanych rozważaniach oraz interpretacjach uzyskanych wyników badań.

6. Wskazania oraz ocena zastosowanych metod badawczych

Autor wskazał, że w swoich badaniach zastosował metody m.in.: krytycznej analizy literatury w świetle badanego zjawiska (wskazując bazy takie, jak Scopus, Web of Science oraz Google Scholar, s. 5), indukcji, analizy i konstrukcji logicznej. Wskazane przez Kandydata metody wykorzystane w postępowaniu badawczym w mojej ocenie są właściwe dla rozważań naukowych – jednakże dalece niewystarczająco opisane, brakuje precyzyjnej charakterystyki poszczególnych etapów tego postępowania oraz określenia zadań do nich przypisanych. Wprawdzie w Tabeli 2 *Etapy realizacji pracy doktorskiej* (s. 10-11) Autor podjął próbę usystematyzowania i ukazania porządku procedury badawczej, jednakże w opisie tym występują liczne usterki, w tym niejednoznaczności i pominięcia (np. Czy istnieje: „Metoda analizy słów kluczowych"?; Dla etapu drugiego tj.: „Krytyczna analiza literatury z zakresu raportowania społecznej odpowiedzialności biznesu oraz zjawiska greenwashingu" – brak jest wskazanego celu działania – czyżby oznaczało to, że etap ten jest bezcelowy?! Wydaje się, że dalszy komentarz jest tutaj zbędny).

W dalszej części, Doktorant wskazał, że w prowadzonym postępowaniu badawczym zastosował podejście ilościowe „w celu analizy danych uzyskanych w wyniku przeprowadzonego badania ankietowego." (s. 7). Ponadto, wskazał na zastosowanie podejścia jakościowego, które zostało wykorzystane „podczas badania zapisów i transkrypcji wywiadów przeprowadzonych z pracownikami badanych przedsiębiorstw" (s. 7). Zastosowanie podejścia ilościowo-jakościowego odzwierciedla właściwe postępowanie dla badań w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości. Niemniej jednak i tutaj opis metodyki badań (m.in. charakterystyki procesu badawczego, opisu struktury oryginalnego kwestionariusza ankiety, weryfikacji kwestionariusza, doboru próby i uzasadnienia przyjętych kryteriów tego doboru) budzi wiele zastrzeżeń co do zakresu opisu, jego dokładności, szczegółów – co uważam za istotne uchybienie (s. 7-11).

7. Ocena części rozprawy doktorskiej dotyczącej omówienia wyników badań

Kandydat opisał wyniki badań empirycznych w rozdziałach siódmym i ósmym. Chociaż w pierwszej kolejności powinnam odnieść się do kwestionariusza ankiety – autorskiego narzędzia opracowanego przez Autora pracy – nie mogę jednak tego uczynić, ze względu na brak jego dołączenia do pracy. Jednakże na podstawie opisu rezultatów badań wnioskuję, że badania były prowadzone wielowątkowo (zob. Tabela 8, s. 43-44).

Generalnie rozdziały, w których Kandydat zaprezentował wyniki badań są obszerne. Poddaję w tym miejscu pod wątpliwość kwestię istotności, z perspektywy realizowanych celów rozprawy, publikacji tak wielu informacji – sugeruję wykonanie złożonych zapisów i prezentacji danych w istotnych korelacjach. Co prawda zawarte w ww. rozdziałach treści są fundamentalne dla celów pracy oraz zdefiniowanych hipotez, niemniej jednak, w tej części pracy Autor popełnił wiele niefortunnych zapisów i na, które jako recenzent jestem zobowiązana zwrócić uwagę.

W pierwszej kolejności zaznaczam, że prezentacja wyników badań powinna mieć formułę problemową – tj. powinna odnosić się do konkretnych oznaczonych hipotez i celów badawczych. W zastosowanym przez Autora sposób opisu nie posiada umocowania w celach – co utrudnia ogólną interpretację badanych zjawisk.

Kolejną wątpliwość wyrażam w kierunku poprawności doboru próby w zakresie pracowników przedsiębiorstw. Autor napisał „80 spośród ankietowanych pracowników (20%) zadeklarowało znajomość pojęcia „greenwashing", natomiast 104 (26%) zaznaczyło odpowiedź wskazującą na brak zrozumienia tego pojęcia. 216 badanych osób zadeklarowało brak znajomości tego pojęcia. Liczba ta stanowiła 54% próby badawczej (n=400)" (s. 45). Dla uzyskanych wyników – zdaję następujące pytanie Kandydatowi: jeśli zaledwie 20% respondentów zadeklarowało znajomość bazowego pojęcia dla prowadzonych badań, a pozostałe 80% respondentów *nie ma pojęcia* albo też *nie rozumie* idei *greenwashingu*, to jaki miało sens prowadzenie badań dla takiej próby? Czy uzyskane rezultaty badań będą miały charakter reprezentatywny?

Podobnie sytuacja kształtuje się dla respondentów – klientów. Autor napisał „Spośród 400 ankietowanych klientów przedsiębiorstw społecznie odpowiedzialnych, odpowiedź „Tak" zaznaczyły 143 osoby. Odpowiedź „Nie" zaznaczyło 260 osób." (s. 212). Pomijając nieścisłości w deklaracji liczby badanych klientów (400 vs 403), ponawiam pytanie do Kandydata: jaki miało sens prowadzenie badań dla takiej próby? Czy uzyskane rezultaty badań będą miały charakter reprezentatywny?

Niemniej jednak, warto podkreślić i docenić, że Autor podczas charakterystyki uzyskanych rezultatów badań przytacza jednocześnie wyniki badań innych, międzynarodowych badaczy – co świadczy o rozległej wiedzy teoretycznej Kandydata. Podobnie, interesujące są opracowane autorskie formuły do wyznaczania m.in. (brak)znajomości pojęcia „greenwashing" (s. 51 i nast.), (brak)znajomości strategii greenwashingu (s. 59 i nast.) i kolejne. Niemniej jednak uważam, że Kandydat w sposób niestarczący wyjaśnił potrzebę opracowania ww. formuł oraz interpretacji przedstawionych za ich pomocą wyników badań w kontekście realizowanych celów rozprawy.

Ponadto, w rozdziałach tych Autor wprowadza nowe hipotezy (np. H0), o których w rozdziale metodycznym nie było żadnej informacji. Co zadziwiające, zapis H0 stosowany jest przez Kandydata o odniesieniu do kryteriów zamieszczonych w metryczce kwestionariusza ankiety tj. V1 - płeć (s. 191), V2 - wykształcenie (s. 192), (...), V9 - zaznajomienie z raportami publikowanymi przez przedsiębiorstwa, w których zatrudnieni są ankietowani pracownicy (s. 204) i następne. Taki zapis jest mylący i uważam, że powinien zostać przemyślany przez Kandydata. Ponadto, zwracam uwagę na to, że Kandydat wykazuje wiele szczegółowych obliczeń m.in. w zakresie *wykształcenia* dla poziomu podstawowego, średniego, wyższego. Moje pytanie brzmi – jaki istnieje związek tak szczegółowego traktowania kryterium *wykształcenie* dla celów pracy oraz zdefiniowanych hipotez?

Właściwe, z perspektywy rozprawy doktorskiej są wnioski zamieszczone w *Podsumowaniu pracy*. Kandydat odniósł się do hipotez badawczych. W interesujący sposób, Autor zaprezentował także różnice między zależnościami zmiennych wśród badanych grup pracowników i klientów przedsiębiorstw społecznie odpowiedzialnych. Dodatkowo interesujące są wypracowane przez Autora zalecenia dla przedsiębiorstw w celu rzetelnego raportowania społecznej odpowiedzialności biznesu (s. 333-334).

8. Informacja dotycząca praktycznego zastosowania uzyskanych wyników badań

Podsumowując wcześniejsze wypowiedzi, mimo wskazanych uchybień rozprawy doktorskiej uważam, że praca mgra inż. B. Orła nt. *Raportowanie społecznej odpowiedzialności biznesu w kontekście zjawiska greenwashingu* w odniesieniu do wartości naukowej i praktycznej uzyskanych wyników badań spełnia wymagania ustawowe w podstawowym zakresie.

9. Ocena w zakresie oryginalności rozwiązania problemu naukowego

Reasumując powyższe stwierdzam, że stopień oryginalności uzyskanych wyników w toku realizowanego przedsięwzięcia naukowego przez mgra inż. B. Orła, mimo wymienionych uchybień oraz wątpliwości, jest minimalnie wystarczający do uznania pracy przekazanej mi do recenzji jako rozprawy naukowej. Przekazane uwagi, mają charakter dyscyplinujący wypowiedzi Autora, w tym prowadzenie rozważań teoretycznych oraz dyskusji naukowej oraz sposobu jej zapisu.

10. Ocena poziomu ogólnej wiedzy teoretycznej kandydata w dyscyplinie oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej

W mojej ocenie, zaprezentowana w rozprawie wiedza teoretyczna w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu oraz zjawisk i pojęć pokrewnych, jak również sytuacji patologicznych, w tym *greenwashingu* przez mgra inż. B. Orła jest minimalnie wystarczająca dla przeprowadzenia postępowania badawczego w zakresie nakreślonego problemu badawczego. Świadczy także o tym prawidłowy i różnorodny dobór literatury przedmiotu. Jednocześnie, zważywszy na różne konteksty wypowiedzi Kandydata, należy stwierdzić, że Autor posiada także ogólną wiedzę teoretyczną dotyczącą nauk o zarządzaniu i jakości.

11. Ogólne uwagi, zalecenia oraz pytania do Kandydata

Ogólne uwagi i zalecenia

Po zapoznaniu się z treścią dysertacji zdefiniowałam następujące ogólne uwagi i zalecenia:

- Obszerne tabele zawarte na co najmniej dwóch stronach pracy powinny mieć powtórzone nazwy na każdej kolejnej stronie oraz wiersz nagłówkowy, a tego w pracy brakuje (np. Tabela 2, s. 10-11; ...; Tabela 8, s. 42-43 i nast.).
- Autor powinien zwrócić większą uwagę na prezentację graficzną rysunków i ich czytelność (np. Rysunek 2, s. 19 i nast.).
- Praca powinna zostać poprawiona pod względem spójności wypowiedzi (np. *Porównanie liczby zgłaszanych raportów społecznej odpowiedzialności biznesu wśród polskich przedsiębiorstw w latach **2007-2020***, s. 9 vs *Geneza i rozwój społecznej odpowiedzialności biznesu – porównanie liczby raportów zgłaszanych w latach **2007-2022***, s. 17; i nast.).
- Spis literatury przedmiotu powinien zostać ponownie zweryfikowany i poprawiony pod względem formatowania, zastosowanych zapisów i ich kompletności oraz jednorodności.

Zaznaczam jednakże, że wymienione uwagi oraz spostrzeżenia mają charakter pomocniczy i nie mają wpływu na ocenę całej pracy.

Pytania do Kandydata

Po lekturze przedstawionej mi do recenzji dysertacji, zwracam się z prośbą do mgra inż. Bartosza Orła do ustosunkowania się do następujących kwestii i odpowiedzi na pytania:

- Proszę o sprecyzowanie pojęć *wiedza* vs *świadomość* (pracowników i klientów) – w kontekście przeprowadzonych wyników badań.
- Proszę uściślić opis struktury kwestionariusza ankiety oraz odpowiedzieć na pytanie: w jaki sposób kwestionariusz ten został zwalidowany?
- Proszę wyjaśnić kryteria doboru próby badawczej (zarówno pracowników, jak i klientów) oraz wykazać zasadność jej doboru oraz kontynuacji badań w świetle uzyskanych wyników nt. wiedzy dotyczącej *greenwashingu.*
- Proszę o wyjaśnienie pojęcia model badawczy i odnieść się do niego w kontekście przeprowadzonych badań.
- Proszę odnieść się także do wątpliwości i pytań zadanych w treści niniejszej recenzji.

Konkluzja kwalifikacyjna

Sporządzenie recenzji rozprawy doktorskiej ma na celu dokonanie oceny spełnienia wymogów określonych ustawie – *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* z dnia 20 lipca 2018 r., Art. 187 ust. 1, 2 (Dz. U. z 2023 r. poz. 742, z późn. zm.). W szczególności oczekuje się, aby analiza treści rozprawy doktorskiej dała podstawy oceny w zakresie *wykazywanej ogólnej wiedzy teoretycznej* Kandydata, *umiejętności do samodzielnego prowadzenia pracy naukowej* oraz *oryginalnego rozwiązania problemu naukowego* przez Doktoranta.

W związku z powyższym, oceniając rozprawę doktorską przekazaną mi do recenzji, wzięłam pod uwagę początkujący etap rozwoju naukowego Kandydata, który reprezentuje niniejsza praca, w całościowej ścieżce kariery akademickiej. Mając na uwadze, że przygotowanie recenzji rozprawy nie daje podstawy nadania bądź też nie nadania stopnia naukowego doktora, a rozstrzygnięcie następuje po wysłuchaniu Kandydata podczas publicznej obrony, a tym samym daje możliwość zapoznania się przez recenzenta z argumentami naukowymi i potencjalnie zmiany opinii nt. ustaleń badawczych Kandydata.

Reasumując, na podstawie przedstawianych powodów, mimo licznych uwag krytycznych i zastrzeżeń do pracy, jestem skłonna uznać, że praca mgra inż. Bartosza Orła nt. *„Raportowanie społecznej odpowiedzialności biznesu w kontekście zjawiska greenwashingu"*, napisana pod kierunkiem promotora prof. dra hab. inż. Radosława Wolniaka w stopniu ograniczonym do minimalnego spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim w myśl zapisów ww. ustawy w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości. W nawiązaniu do powyższego wnioskuję o warunkowe, z ww. zastrzeżeniem, dopuszczenie mgra inż. Bartosza Orła do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

.....k .....

podpis